

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ»

У статті розглянуто основні концепції, які дозволяють окреслити особливості змісту етнолінгвістичного простору України. Сформульовано визначення поняття «етнолінгвістичний простір України». Визначено основні його виміри та співвідношення з іншими просторами. Проаналізовано сучасні наукові пошуки загального соціокультурного спрямування задля більш повного вивчення теоретичних та у подальшому практичних можливостей етнолінгвістичного простору України.

Ключові слова: етнолінгвістичний простір України, міжетнічна взаємодія, поліетнічність, міжкультурна взаємодія, етнічні спільноти.

The article emphasizes the main features of ethnolinguistic space of Ukraine. Definition of the concept “ethnolinguistic space of Ukraine” has been formulated. Main dimensional characteristics of ethnolinguistic space of Ukraine and their correlation with other spaces have been determined. It has been embraced some modern scientific researches of general sociocultural direction in purpose of better understanding theoretical and practical possibilities of ethnolinguistic space of Ukraine.

Keywords: ethnolinguistic space of Ukraine, ethnical interaction, multiethnicity, cross-cultural interaction, ethnic groups.

Актуальність проблеми. Враховуючи сучасні тенденції у визначенні перспектив етнонаціонального розвитку країн з поліетнічним складом найактуальнішим є питання функціонування різних мов у межах однієї і тієї ж країни. Останнім часом все частіше до цієї проблеми звертаються соціологи та лінгвісти, пропонуючи розглядати її у межах «етнолінгвістичного простору». Варто зазначити, що пропозиції розгляду будь-яких соціальних та культурних явищ у рамках простору набувають все більшої підтримки серед дослідників. Ця тенденція не оминає і етномовні явища та процеси у різних країнах світу, зокрема європейських.

Мета: дослідити вплив етнолінгвістичного простору на соціальні відносини в сучасній Україні на основі аналізу процесу формування етнолінгвістичного простору України.

За даними соціологів, сучасний світ за етнічним складом є надзвичайно строкатим. Сьогодні на етнополітичній карті світу практично не можна віднайти етнічно однорідні країни. Лише 12 держав (9%), де основна етнічна більшість складає приблизно 100%, умовно можна вважати етнічно

однорідними; в 25 державах (18,9%) основна етнічна більшість складає 90 відсотків всього населення; у 25 країнах воно наближається до 75-89%; в 31 (23,5%) складає від 50 до 74%, а у 39 країнах (29,5%) – менше половини населення. У деяких країнах кількість етнічних груп перевищує 100, а у 53 (40,2%) їх нараховується п'ять [3, 160].

Представники різних етнічностей є носіями своєрідних культур, мов, діалектів. Проживаючи на території однієї й тієї ж країни, вони створюють полі етнічну, полікультурну, багатомовну палітру; вони вступають у взаємодію між собою й таким чином створюють своєрідність тієї чи іншої країни. У результаті цієї взаємодії деякі мови і культури можуть втрачати окремі елементи або і повністю асимілюватися, а зрештою і зникати. Для того щоб зрозуміти сучасний стан і перспективи збереження, функціонування мов і культур необхідно вивчати причини їх взаємодії, змін, які відбуваються, а також впливи різного роду об'єктивних факторів суспільного розвитку на формування етнолінгвістичної ситуації у тій чи іншій країні. Оскільки мова відіграє значну роль у взаємодії людей, то, безумовно, результати суто мовної взаємодії безпосередньо впливають на ті ситуації, які складаються у відносинах між людьми.

Аналізуючи доробок дослідників, можна стверджувати, що проблема формування етнолінгвістичного простору України й функціонування його окремих елементів як в теоретичному, так і в практичному плані є новою.

Розгляд явищ суспільного життя, особливо у сфері етнокультурного та етномовного розвитку, у рамках простору виявляється продуктивним у контексті виявлення конкретних результатів функціонування того чи іншого явища, у тому числі і мови. Структуралістська (постструктуралістська) традиція пов'язує просторову метафору із “структурою”, яка є універсальним способом побудови матеріальної та символічної реальності. Структура як простір – коротка формула такої інтерпретації. Причому просторово може бути представлена будь-яка структура: мовна (знакова), матеріальна чи соціальна. Будь-який соціум на кожному етапі свого розвитку характеризується особливим конститутивним співвідношенням соціетальних просторів [7, 70-79].

Відомі філософи та соціологи тим чи тим чином зверталися до проблем простору, передовсім соціального. Мова тут йде про Г. Зіммеля, Е.Дюркгайма, З. Баумана, П. Бурдьє, В. Метьюза та інших зарубіжних філософів, соціологів минулого та сучасності. Наукові тенденції останніх десятиліть спрямовані на вивчення культурних та мовних практик в їхній просторовості. Дана тема в соціології вивчалася впродовж її (соціології) історичного розвитку фрагментарно, уривчасто й без відповідного врахування її потенціалу та ролі в соціальному житті.

На початку XXI-го століття у контексті дослідження етнокультурних та етнонаціональних процесів професор В.Б.Євтух робить першу спробу

з'ясувати поняття «етнокультурний простір», застосовуючи його до українських реалій [6, 5-17]. Ця спроба знайшла своє продовження у працях О.О. Суліменко, яка акцентувала увагу на функціонуванні етнокультур та етнічних мов, носіями елементів котрих є етнічні меншини України [10]. Сьогодні починає розроблятися проблема такого різновиду соціального простору як етнорелігійний простір. Такі спроби вже здійснені О.М. Решетняк [8, 63-70].

Дискусія про поняття «етнолінгвістичний простір України», передусім серед соціологів та лінгвістів ведеться навколо співвідношення соціального та етнічного унаціональному.

Перед тим, як почати аналізувати сутність дискусії, завважимо, що за будь-яких обставин, поняття «етнолінгвістичний простір України» варто визначати, звертаючись до етнолінгвістики - галузі мовознавства, яка вивчає мову у її зв'язку з культурою, зокрема, вплив мови на етнокультурні процеси, та способи сприйняття різними етнічними групами довколишнього світу [5, 68]. Ця наука сформована на перетині етнографії, мовознавства та соціології для вивчення взаємодії етносу і мови, мови і культури, впливу етнокультурних, етнопсихологічних, етносоціальних чинників на мовні процеси [4].

Становлення етнолінгвістики у різних країнах, особливо з поліетнічним складом населення, (США, Канада, Росія, Україна тощо) засвідчує, що серед багатьох проблем, які перебувають у центрі уваги, питання функціонування та взаємодії мов є чи не найактуальнішими.

Суть згаданої дискусії полягає у тому, що у більшості західних концепцій національне розглядається перш за все як етнічне явище з акцентуванням на культурних та мовних, без надання особливого значення соціальним аспектам. За сучасними зарубіжними та вітчизняними концепціями, етнічне і соціальне є взаємопов'язані складові національного. Національне виникає й існує як відображення процесів формування і розвитку націй, являючи собою специфічні риси матеріального та духовної культури, соціального і політичного життя, свідомості та психології народів, особливостей їх історичного розвитку, взаємовідносин з іншими народами, формування різних мовних ситуацій.

Під соціальним аспектом маються на увазі виробничі відносини та соціально-класова структура суспільства. Соціальне є найбільш рухомою частиною національного завдяки постійним змінам. Етнічний аспект включає в себе матеріальну культуру, фольклор, народне мистецтво, традиції, звичаї, особливості свідомості та психології і, безмовно, мову. Виходячи із зазначеного вище, соціальне та етнічне співвідносяться у просторі культури, а мова є чи не найбільш точним засобом відтворення смислу цих явищ. Мова є вагомою частиною етнокультури. Вона сама проходить через канали культури, чи, навпаки, культура проходить через

мовні канали, зрозуміло, що звичаї та традиції впливають на комунікативну систему етносу, а культурні цінності й вірування частково створюють етномовну реальність [11, 232-233]. І саме на перетині двох просторів етнічного та мовного й формується етномовний (етнолінгвістичний) простір.

Простір у даному разі визначається як форма існування об'єктів, атрибутом якої є співіснування явищ, їх взаємодія, протяжність, структурність та сукупність відношень, що виражають координацію та упорядкованість співіснуючих процесів. У свою чергу, поняття етнолінгвістичного простору конкретизує зміст категорії простір щодо етномовного середовища й особливостей співіснування мовних явищ та їх взаємодії.

Етнолінгвістичний простір середовища (у даному разі країни) є сферою дії культури етносу, національно-територіальною характеристикою країни, втзначається культурним життям етносів та просторови розміщенням на території осередків етнічних культур, етнічних мов (мов етнічних груп населення країни), визначений «спільним ритмом» етносу [1, 31]. Зміст поняття відображає і фіксує тісний зв'язок, або і збіг, географії розселення представників різних етносів та народностей і географії поширення тієї чи іншої мови в межах однієї і тієї ж країни. Поряд з економічним, політичним, правовим, соціальним та іншими просторами він складає єдину цілісну систему та включає в себе два основні виміри - територіальний та етномовний.

Територіальний вимір етнолінгвістичного простору у нашому розумінні збігається з межами території тієї чи іншої країни та розміщення на ній представників різних етносів, які є носіями тієї чи іншої мови. Учасі територіального або географічного чинника у формуванні етнокультурного простору надають різного значення. Німецький філософ Г. Гегель, наприклад, вважав, що різноманітні природні умови формують етнічне та національне розмаїття, а російський етнолог М. Гумільов назвав етнос явищем географічним, що завжди пов'язане з ландшафтом, який, зрештою, є середовищем функціонування етнічних мов [2].

У вітчизняній науковій літературі географічному чиннику відводиться важлива, але не визначальна роль. Так, скажімо, С. Рудницький вважав, що природа краю зумовлює розміщення, густоту і зайнятість його населення [9, 3-4]. З цією концепцією, яка ґрунтується на ідеях геополітичної німецької школи, можна погодитись у випадку, якщо йдеться про етогенез, а не націогенез, в якому вплив територіального або географічного чинників є, на нашу думку, опосередкованим. Мова відбиває менталітет етносу як національну специфіку людського світобачення, етнолінгвістика в свою чергу досліджує наслідки впливу на мовну структуру народної психології та ментальності. Через психіку ці чинники зумовлюють духовну сутність та діяльність етносу й знаходять свій вияв у вірі, мистецтві, літературі на науці,

а передаються вони від покоління до покоління великою мірою, а подеколи й переважно, засобами мови, зокрема і етнічної.

Звертаючись до впливу геопсихічних чинників, варто взяти до уваги феномен географії етнічної поведінки, що зумовлює спосіб у просторі і в часі етнокультурних та етнолінгвістичних утворень. Ландшафтні умови, так само як і стереотипи поведінки, є різними в тих чи інших народів. Спосіб і форма існування етнокультурних та етнолінгвістичних утворень диференціюються за соціальними, культурологічними, мовним и ознаками, а стереотипи етнічної поведінки зумовлюються інноваційними потребами носіїв інтелектуальних, моральних, соціальних і фізичних особливостей народів [10, 7-10]. Враховуючи зміни стереотипів у контексті етнолінгвістичного простору, варто не обходити увагою факт зміни стереотипів у часі. Різноманітність ландшафтів, що оточують етнос, закладає основу для еволюційного розвитку етнічних процесів.

У працях деяких дослідників зазначається, що дослідження географії етнічної поведінки має враховувати опір етносу внутрішнім або зовнішнім впливам, оскільки вплив соціального оточення завжди сильніший там, де слабший опір етносу, «котрий розпорошує внутрішню енергію етногенетичного розвитку» [10, 7-10].

Дослідження етнічної поведінки в контексті етнокультурного простору є закономірним, оскільки вивчення даного феномена поза факторами простору і часу не дозволяє розв'язати проблему етнічних стереотипів. Крім того, вивчення географії етнічної поведінки в контексті дослідження етнолінгвістичного простору, а конкретніше його територіального виміру, надає можливість визначити міру зрілості та рівень етнопсихологічного розвитку народів [9, 3-4].

Однак визначальним чинником формування, існування та функціонування етнолінгвістичного простору, є етнонаціональна структура суспільства. в Україні за даними перепису населення 2001 року 77,8% від загальної кількості населення складають українці (37,5 млн. осіб), а 22,2 % - представники інших близько 130 етнічних спільнот (10,9 млн. осіб), які поряд з українцями становлять єдиний Український народ. Етнонаціональний фактор стосується базового рівня поліетнічної країни, або країни з поліетнічним складом населення – етнічної структури країни в цілому і окремих її регіонів.

Отже, основними ознаками формування, наявності та функціонування етнолінгвістичного простору України є наступні моменти:

1) його територіальний або географічний вимір. Етнолінгвістичний простір виникає у рамках певної території й географічно співпадає з межами цієї чи іншої країни;

2) етнолінгвістичний простір існує й функціонує тоді, коли є певна кількість (маса) носіїв мови (мов) і ці носії перебувають у взаємодії.

Завважимо, що монолінгвістичний простір є винятком, а правилом є полілінгвістичний простір, оскільки у сьогоdnішньому світі практично немає одноетнічних країн, переважна їх більшість є поліетнічними.

3) існування усталених зв'язків між носіями мов, етнічними спільнотами, які сформувалися впродовж певного історичного періоду й базуються на культурних та мовних традиціях.

4) важливою ознакою етнолінгвістичного простору України є система заходів, у тому числі й законодавчих, які його регулюють.

Висновки. Взаємодія однієї мови з іншою є одним із найважливіших факторів функціонування етнолінгвістичного простору України. Поняття «етнолінгвістичний простір України» утворилося на зрізі соціології (етносоціології) та лінгвістики і є одним із важливих атрибутів суспільного життя і визначає межі функціонування різних мов та їхню взаємодію, що в кінцевому результаті формує етнолінгвістичну ситуацію в країні в цілому.

Література

1. Гумилев Л.Н. География этноса в исторический период / Л.Н. Гумилев. – Л., 1990.
2. Гумилев Л.Н. Конец и вновь начало / Л.Н. Гумилев. – Москва, 1994.
3. Евтух В.Б. Историография национальных отношений в США и Канаде / В.Б. Евтух. – Киев, Наукова думка, 1982.
4. Етносоціологія. Терміни та поняття. – Київ: Фенікс, 2003.
5. Євтух В.Б. Етнічність: глосарій / В.Б. Євтух. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009.
6. Євтух В.Б. Етнокультурний простір України: можливості формування міжетнічної толерантності / В.Б. Євтух // Духовний зв'язок поколінь на зламі тисячоліття. Матеріали круглого столу. – Харків, 2001.
7. Літвінов С.Л. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки / С.Л. Літвінов // Збірник наукових праць. – Вип. 3. – Київ, 2005.
8. Решетняк О. Релігійний простір у соціологічних і соціокультурних інтерпретаціях / О.Решетняк // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Збірник наукових праць. – Вип. 5. – Київ, 2006.
9. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії / С. Рудницький. – Берлін, 1923.
10. Суліменко О.О. До питання визначення поняття «етнокультурний простір України» / О.О. Суліменко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка. – Випуск 15. – Київ, 2003.
11. Хайм Делл Х. Два типа лингвистической относительности / Х.Хайм Делл // Новое в лингвистике. – М., 1975. – Вып. IV.